

Fekete Ibolya: Anyám és más futóbolondok a családból

[Spira Veronika „Miniesszék VII.” című gyűjteményéből, www.spiraveronika.hu, 2016.]

Fekete Ibolya harmadik nagyjátékfilmje, amely tizennégy év szünet után követte az előzőt, jelentős stílusváltást jelent korábbi műveihez képest. Humor, báj, irónia, bölcsesség jellemzi, mintha ő is egyik hőse mondatával értene egyet: „Ennyi hülyeség közül hova kellett volna tartozni ebben az országban?” Itt, ahol az ember legyen zsidó, sváb, horthysta, kommunista, földműves vagy polgár, bármikor kereshetik („Jóska, én már sok mindent láttam. De olyan még nem volt, hogy ne mi fizessünk rá. De már mindenki ráfizetett ebben a hülye országban! Minimum egyszer!”)

Joggal említik a kritikák **Woody Allent**, *A rádió aranykorát* illetve a *Zeliget*, és a cseheket, a *Svejket*, **Hrabalt**, **Menzelt**. Fekete Ibolya filmje fanyar, érzelmes, ironikus vígjáték, amely egy család kálváriáján keresztül mutatja be a 20. századi magyar történelmet.

A főszereplő, Gardó Berta 1911-ben született. A kétezres évek elején ismerkedünk meg vele mint 92 éves asszonnyal, akinek az élete folytonos költözéssel telt. Most is éppen költözik egy gangos bérház második emeletére, a lánya melletti lakásba. A költöztetők a vállukon cipelik fel a lépcsőn egy fotelban. „*Hófehér hajjal, öklömnyi kis arcában hatalmas, katángkék szemekkel, megdicsőült képpel (...) vonul be a lakásba, mint Kleopátra Rómába.*”

Ez a huszonhetedik költözése, de szándékai szerint nem az utolsó. Költözne ő a halála után is. A férje melletti sírhely ugyanis legfeljebb átmeneti időre felelne meg neki. Szívesebben nyugodna anyja és nővére mellett a debreceni temetőben.

ANYA

*Hát jó. Esetleg egyelőre temess el Hatvanban,
és majd egy pár év múlva átvitetsz Debrecenbe...*

Berta vigyorog, maga elé mormolja.

BERTA

*Akarsz még egy költözést, mi?
Jól van, lesz még egy költözés.*

A keretjátékban Bertát a lengyel *Danuta Szaflarska* játssza, aki a bemutató idején 101 évesen integetett a színpadról vidáman a közönségnek. Magával ragadó, ahogy megjeleníti a demenciában szenvedő, madárcsontú asszony szinte kislányos derűjét, gyerekességét, báját, huncut gonoszkodásait. A keretjátékban a lányát (szintén Berta) *Básti Juli* játssza, aki szeretetteljes, néha kissé fád humorral ápolja.

ANYA

Most megismertelek a kezdről. Te Ilu vagy. (...)

BERTA

Ilu már régen nem él, én a Berta vagyok.

ANYA

A Berta, az én vagyok. Te én vagyok?

BERTA

Anya, van egy lányod, azt tudod?

ANYA

Tudom. Van egy lányom. (...) Neked van férjed?

BERTA

Nincs.

(...)

ANYA HANGJA

(...) Neked van gyereked?

BERTA

Nincs. Nekem anyám van.

Kettőjük játéka talán a legemlékezetesebb része a filmnek. Nem marad el semmivel *Makk Károly Szerelem* című filmjének kettősétől, amelyet *Darvas Lili* és *Törőcsik Mari* játszott.

A vissza-visszatérő keretjáték a kiindulópontja a múltat felidéző eseményeknek, amelyek azután végigvezetik a nézőt a család történetén a tízes évektől a kétezres évek elejéig.

CSALÁDI FOTÓK 100 ÉVRE VISSZAMENŐLEG

ANYA HANGJA

... A Mille-ág. Három- usque négyszilvafások voltak, a férfiak állami szolgálatban, lényegében mindenki postatiszt, kivéve Józsi nagybátyámat, aki fizetőtiszt volt az osztálymérnökségen, vagyis a vasútnál. Én szerettem Józsit.

1910-ES ÉVEK

(...) VERANDA LÉPCSŐJÉN, Külső, nappal

ANYA NÉGYÉVESEN hatalmas mézes-vajas kenyeret majszol a veranda lépcsőjén, meghittén üldögél MILLE JÓZSI lábánál, ölében nyers Zsolnay-kistányér, arra csöpög a méz. Józsi áll a feje fölött, két hüvelykujját délutáni lustasággal a nadrágtartóba akasztva, ásítózva báméskodik a síneken túlra.

Békés családi élet senkinek sem adatott a 20. században Magyarországon. Fekete Ibolya perspektívája a privát élet, a mindennapok, a kis világ. Ez a nézőpont rávilágít arra is, hogy világ bajnokok vagyunk az egymás megkeserítésében, ellehetetlenítésében, tönkretételében, elüldözésében. Nem véletlen, hogy végigrohanva egy családdal a 20. század magyar történelmén, menekülni mindig egymás elől kell. A jogfosztó, erőszakos hatalom azért képes hatékonyan működni, mert hagyjuk magunkat megrontani. Az ötvenes években az iskolaigazgató klerikalizmussal vádolja a kollégáit, a szülőket, a szomszédok egymás múltjában vájkálnak, a háború alatt és után kiforgatnák a másikat mindenéből némi élelmiszerért cserébe, azonnal beköltöznek a lakásába, ha annak menekülnie kell, ötvenhatban a sztrájk törésre biztató munkatárs másnap tán feljelent. A hatalom megfélemlített, de mohó és koncvágyó szövetségesei vagyunk.

*Anya a kapuban a SZOMSZÉDASSZONYtól veszi át a kopasztott csirkét, slingelt ágyneművel fizet érte. A Szomszédasszony vizsgálgatja az ágyneműt.
SZOMSZÉDASSZONY*

A kosztümöt nem adja?

ANYA

Egyelőre nem.

SZOMSZÉDASSZONY

Pedig nem kéne abban járni a misére. Jobban is vigyázhatnának. Itt mindenki tudja, hogy Lajos a Várban volt. Na, minden jót.

Azzal megy. Apa és Anya néz utána, aztán egymásra.

ANYA

Na jó, Apukám, itt nem maradunk tovább. Elmegyünk Gyürebe a Véngardóhoz.

APA

És mit fogunk ott csinálni, a világ végén?

ANYA

Majd csak megleszünk. És ott legalább nem ismer minket senki.

Nem véletlen, hogy a nyilasuralom idején nem vér- és zsákmányszomjas fegyveresek, hanem a szimatoló házmester csönget be a bujkáló katonaszökevényekkel és zsidókkal teli lakásba. Egy német katonát sem látunk, oroszok is csupán a kertek alatt settenkednek, vagy óráért kuncsorognak. Itt félni főként egymástól kell, egymás előtt kell megőriznünk titkainkat, inkognitónkat, leplezni a véleményünket, láthatatlanná lenni, belesimulni az átlagba, ha túl akarunk élni.

Fekete Ibolya filmje a mindennapi emberek köznapi életéről beszél, hőse „antihős”. Egy nő, egy asszony, aki életben akarja tartani a családját, a férjét, a gyermekét egy olyan korban, amelyben egyik téboly követi a másikat, amikor esély sincs a nyugodt, békés életre. Amikor az erőszakos hatalmakkal és az ugrásra kész, mohó, megrontott kisemberekkel szemben nem marad más eszköze az önvédelemnek, mint az örökös költözés. Költözés oda, ahol senki sem tud róluk semmit.

A költözések sora Trianonnal kezdődik. Először a Nagyvárad melletti Székelyhídról költözik Debrecenbe a család. Az apa postai tisztviselő, de hirtelen a debreceni központ és a lakhelye közé egy országhatár ékelődik. Az apa a feleségével és három gyermekével elhagyja otthonát, rokonait, és azon tűnődik, vajon ezután külföldi lesz-e a szülőföldjén, ha hazalátogat.

Berta, a középső gyermek felnőtt, kitanulja a kalapos szakmát, Pestre megy és egy fiatal ludovikás tisztet választ élete párjául. Csupán az a baj, hogy a választottja katolikus. Pontosabban, hogy ő református. Lajos apja ugyanis hallani sem akar arról, hogy a fia kálvinista nőt vigyen a házba. Családalapításuk így burleszkre emlékeztet:

54. NÉMAFILM

54/a hatvani ház tornácán a nagybajúszú ÖREG FARAGÓ a szívéhez kap és holtan esik össze.

A Gyászinduló hangjaira elsötétül a kép, s a Nászinduló hangjaira világosodik ki:

54/b templom a Rózsák terén, a bejárat előtt az ifjú pár – nix fehér ruha, Anya is, Apa is gyászol.

Az ostrom alatt Berta a Várban rekedt híradós férjéért, katonaszökevény öccséért, zsidó barátaiért retteg. Később a kitelepítés előtt egy nyírségi faluba menekülnek, ahol Lajos napszámosként dolgozik, majd Tatabányára költöznek, ahol előbb bányász lesz, majd bányagépezs. 56-ban lőnek

az utcán, sztrájkolnak a bányában, de a szivattyúkat működtetni kell. Berta jól érzi, bármit tesz a férje, bajba kerülhet. Ezért kiált utána: „Lajos, te maradj ki a történelemből.”

A játékosságot, a humort és a korhangulat megidézését szolgálja. egy-egy jelenetsor megkomponálása a korabeli filmek stílusát idézi. A tízes éveket a némafilmek és a burleszk eszközeivel jeleníti meg. Amikor Anya a keretjátékban felidézi, hogy a nagypapa megszóktette a nagymamát, Berta emlékezetében megjelenik az a pillanat, amikor erről először hallott gyerekkorában. Mulatságos jelenet következik: az öreg nagypapa és nagymama a némafilmek stílusában lopakodik egy létrával. Hiszen a gyermek nem is gondol arra, hogy ők is fiatalok is lehettek valaha.

Máskor archív felvételekbe szerkeszti bele a szereplőit. Fekete-fehér képeken Ónodi Eszter az ostromlott Budapest romjai között tűnik fel, majd egy étteremben üldögél Lajossal, ahol a szomszéd asztalánál Páger Antal és Karády Katalin randevúzik éppen, vagy a harmincas évek Nyugati pályaudvarán várakozik. Anya öccsét, Sanyit első világháborús frontokon látjuk harcolni.

Igényes a filmben a látványtervezés is. A parciumi vidéki kúriától a szocreál terítőig, a kalapszalonn, a fodrászüzlet berendezésétől a szereplők öltözetéig, gesztusaiig minden pontos, akár egy kosztümös angol filmben. Nem több és nem kevesebb a szükségesnél.

Kedvesen játékos a színészhasználat is: Básti Juli játssza a főszereplő lányát, de a saját nagymamáját is. A keretjátékban Ónodi Eszter szinkronizálja a lengyel színésznő játszott Anya hangját, miközben ő a főszereplő fiatal és középkorú éneke.

Básti Julin és Szaflarskán túl a többi színész is kiváló. Ónodi Eszter fruskaként, vérbő kalapos dámaként és teherbíró családanyaként is hiteles. Talán megöregednie nem segít neki a rendező és a sminkes. Középkorúnál sosem látszik idősebbnek. Ennek azonban nincs jelentősége a film hitelessége és dinamikája szempontjából.

Gáspár Tibort viszont fiatalítani nem sikerült. Megismerkedésük idején 20-22 évesnek kellene lennie. Ő azonban mindig az a biztos, higgadt, érett férfi, akire ez a „szélvész asszony”

támaszkodhat. Bár állandóan rohannak a végzetük elől, költöznek várossal várossal, faluról falura, vannak szép, bensőséges, visszafogottan lírai jeleneteik is, mint a keringő a lakásban, vagy a tatabányai görkorcsolyás epizód.

A mellékszereplők is kiválóak (*Lengyel Ferenc, Spolarics Andrea, Kerekes Viktória, Bartsch Kata, Szervét Tibor*), sőt a filmjátszás szempontból amatőrnek számító szereplők is kitűnőek, mint a költő *Szabó T. Anna*.

Fekete Ibolya ízléses, humoros, ironikus, és érzelmekben is gazdag formát választott a kommunizmus évei alatt szinte mindvégig gyanúval kezelt keresztény középosztálynak szolgáltatott jóvátételnek. A kontextus hiteles: mindenki legalább egyszer áldozattá vált ebben az országban a 20. században. Ezek egyike az említett réteg is. Sajnos azonban a dolog nem ilyen egyszerű. *„Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, tudjuk mikor vétkeztünk, mikor, hol és miképp”* Vajon tényleg tudjuk?

Ha legalább egyszer mindenki áldozattá vált, az nem jelenti azt, hogy az elkövetett bűnöket is szét lehetne teríteni mindenkire. A húsz-huszonöt évig tartó uszításért, gyűlöletkeltésért, az emberek megrontásáért, manipulálásáért, a közmorál lezüllesztéséért valakik felelősek. Az állampolgárok jogegyenlőségét semmibe vevő, alapvető emberi jogokat sértő törvények meghozásáért,

végrehajtásáért valakik felelősek. És a következményekért, a 600 ezer magyar állampolgár kifosztásáért, 400 ezer legyilkolásáért, milliók bűnbe, tízezrek tömeggyilkosságba hajszolásáért.

De nem csak a törvényhozók, a végrehajtók és a manipulátorok voltak bűnösök. Kik költöztek a kifosztottak lakásaiba, kik hordták szét az ingóságait, kik ettek érzéketlenül az áldozatok tányérjaiból, kik hordták a ruháikat? Százvezrek, milliók. A leghumanistább keresztény értelmiségiek is szétnézhetek a családjuk körében, és nem kellett sokat keresgélniük, hogy olyan családtagokat találjanak, akikben elhatalmasodott a kirekesztés, a gyűlölet, miközben azzal áltatták magukat, hogy mindez csupán hazaszeretet, nemzetvédelem. Én magam két ilyen kiváló, minden gyanú felett álló családdal is rokonságba kerültem, és személyesen tapasztaltam, hogy még a 60-as, 70-es években is voltak közöttük olyanok, akik magukban hordozták a mételeyt, és meg is bántottak vele másokat anélkül, hogy felmerült volna bennük, hogy előítéletek foglyai, indoktrináció rabjai. Képtelenek voltak kilépni az áldozat hibáztatásának magatartásából, és szembenézni az elkövetett bűnökkel.

Bibó István is találhatott ilyen felfogásúakat a közvetlen környezetében, igaz, olyat, aki később maga is elborzadt a deportálások mikéntjétől, de addig a felsőházban minden zsidótörvényt megszavazott.

De említhetném *Radnóti* egyik közeli barátját, szegedi egyetemi társát, monográfusát is, aki nősülése után 1944-ben kiigényelt egy olyan lakást, ahonnan egy zsidónak nyilvánított családot kergettek el a „törvények” egy batyuval a kezükben. Egy életen át megélni a barátból igen, de kockázatot vállalni érte nem siettek a barátok.

Kevesen voltak olyanok, mint *dr. Lázár Andor*, aki 1938 márciusában, az első zsidótörvény előkészületei kapcsán konfrontálódott Darányi Kálmán miniszterelnökkel és Hóman Bálint közoktatásügyi miniszterrel, mert a tervezett törvények ellentétesek a konzervatív-liberális jogelvekkel, a polgári jogegyenlőséggel. Mivel nem volt hajlandó a véleményét megváltoztatva a nevét adni a törvénytervezethez, benyújtotta lemondását, amit a miniszterelnök és a kormányzó is elfogadott. Emberi tisztessége mit sem számított, 1950-ben üldözött lett, kitelepítették.

Amíg nem történt szembenézés, sőt amíg az áldozatok hibáztatása jött ismét divatba, amíg Hóman Bálintnak, és nem Lázár Andornak akarnak szobrot állítani „nemzeti konzervatívok”, nem sietnek a feloldozással, különösen nem a kollektív feloldozással.

Ki merne ma, hetven év után hozzálátni bármelyik településen, faluban, kis- vagy nagyvárosban ahhoz, hogy nyomon kövesse a deportáltak ingó és ingatlan vagyonának sorsát darabról darabra, emberről emberre. Pedig nem volna lehetetlen. Minden lakás esetében pontos leltár készült, több példányban is a kényszerből ottmaradó ingóságokról. A leltárt az áldozatoknak maguknak kellett elkészíteniük. Nekem máig megvan, amelyet anyám készített 71 évvel ezelőtt, Erzsébet körúti lakásunk elhagyásakor. Másrészt nemrég kerültek elő egy belvárosi lakás falából azok az iratok, amelyek Budapest minden házának lakóit felmérték többek között vallásuk szerint is. Tudni lehet tehát, hogy melyik lakásból kiket üldöztek el. És nyilván azt sem lenne nehéz megtudni, kik költöztek be a helyükre elsőnek. Vajon melyik család szeretne felkerülni egy ilyen listára?

Közbevetethné valaki, hogy a film főszereplője Erdélyből, pontosabban a Partiumból származik, elcsatolt, majd visszacsatolt, majd ismét elcsatolt területről, és az egészen más. Sajnos nem más. A

visszacsatolás után azonnal életbeléptek ott is a zsidótörvények, és ahogy *Lengyel László* írja *A szabadság melankóliája* c. könyvében, a lakosság ugyanúgy reagált, mint mindenütt az országban: „Kolozsváron, egy héten belül 12 ezer zsidót gyűjtöttek össze a téglagyárban, majd ezek száma 18 ezerre emelkedett, amikor elvitték őket – köztük anyám barátnőit. És 1500 keresztény jelentkezett 400 zsidó bolt és vállalkozás átvételére – köztük anyá barátnői. A közöny takarója alatt ott hevert a kifosztottak és megalázottak kisebbségi világa.” (205.l.)

Ahogy kollektív bűnösség nincs, úgy kollektív feloldozás sem lehetséges. A film szép és mulatságos, sőt igaz. Mindenkinek joga van az emberhez méltó, szabad élethez, Legyen is mindenkinek ez az osztályrésze. A bűnöket ne tussoljuk el, a be nem vallott bűnöket közkegyelemmel ne bocsássuk meg. Ne törődjünk bele a hamistudat apológiájába. És tartózkodjunk attól, hogy a hatalom eszközei legyünk mások életének pokollá tételében.

